

թին» մեղալով, իսկ 2016 Յունուարի 23ին «Հայրենիքին մատուցած ծառայությունների համար» պարգևատրուել է նաեւ 2րդ աստիճանի մեղալով:

Քեմբրիջի (Միացեալ Թագաւորութիւն) Միջազգային Կենսագրական կենտրոնը հայ մեծանուն գիտնականին 2004ին հռչակել է «Աշխարհի առաջատար գիտնական», 2005ին՝ ճանաչել «ԻԱ. դարի ականաւոր գիտնական», իսկ 2009ին՝ ներառել «100 բարձրակարգ գիտնականներ»ի ցանկում:

Նիկոլայ Յովհաննիսեանը մահացաւ 24 Նոյեմբեր 2024ին Երեւան:

Լիլիթ Յարութիւնեան
lily_har77@hotmail.com

ԼԵՒՈՆ ՔԵՉԷԵԱՆ (1952-2022)

Ֆրանսահայ գրականագէտ, թարգմանիչ Լեւոն Քեչէեանը ծնուել է 1952ին: 2002ին Փարիզի Բարձրագոյն հետազոտութիւնների գործնական դպրոցում պաշտպանել է թեզ *Ջապէլ Եսայեան (1878-1943). կեանքը եւ ժամանակը* նիւթով, Ժան Պիեռ Մահէի ղեկավարութեամբ: Այն առանձին հատորով լոյս է տեսել նոյն թուականին՝ *Zabel Essayan (1878-1943): sa vie et son temps*, որն ընդգրկում է նաեւ գրողի ինքնակենսագրութիւնն ու նամակագրութիւնը ծանօթագրուած թարգմանութեամբ: Յօդուածով աշխատակցել է *Arménie, une passion française - le mouvement arménophile en France, 1878-1923* հատորին (2007, խմբ.՝ Քլէր Մուրադեան):

Քեչէեանի թարգմանութեամբ (հայերէնից ֆրանսերէն) լոյս են տեսել Աւետիս Ահարոնեանի *Sur le chemin de la liberté: Nouvelles* (համաթարգմանիչ՝ Ռուպեր Տէր Մերկերեան, 1978), Երուանդ Օտեանի *Journal de deportation* (2010), Ջապէլ Եսայեանի *Dans les ruines - les massacres d'Adana, avril 1909* (2011), Տիգրան Ա. Նաւասարդեանի *Contes arméniens: l'oiseau d'émeraude* (2012), Բարսեղ Շահբազի *Le pays d'Ararat le sait* (2015), Ա-Դոյի *Van 1915 - Les grands événements de Vaspourakan* երկերը:

Քեչէեանը մահացել է 28 Հոկտեմբեր 2022ին, Փարիզում:

Արծուի Բախչինեան
artsvi@yahoo.com

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ (1943-2024)

Սփիւռքահայ մանկավարժ, գրականագէտ, խմբագիր Յարութիւն Լեւոնի Քիւրքճեան ծնած է Լիբանան, 14 Դեկտեմբեր 1943ին: Աւարտել է ետք Համազգայինի Նշան Փալանճեան ճեմարանը 1963ին, մէկ տարի կը յաճախէ International College: Իր բարձրագոյն ուսումը կը ստանայ Ecole

Supérieure des Lettresի (1964-66) եւ Սոր-
պոնի համալսարանի (1966-68) փիլիսո-
փայութեան բաժանմունքներէն: Կը վե-
րադառնայ Լիբանան, 1968ին եւ կը լծուի
մանկավարժական աշխատանքի իր
Մայր կրթարանին մէջ մինչեւ 1979, դա-
սաւանդելով հայոց լեզու եւ գրականու-
թիւն, ֆրանսերէն եւ փիլիսոփայութիւն:
1976-78՝ կրկին Սորպոն է, ուրկէ կը ստա-
նայ «Փիլիսոփայութեան մագիստրոս»
տիտղոս: 1969, Փետրուար-1975, Մարտ՝
դասաւանդած է նաեւ Հայկազեան գոլէ-

ճին (այժմ՝ համալսարան) մէջ՝ «Հիմնական գիտելիքներ հայերէն լեզուի
սկսնակներու համար»: 1979-84՝ Համազգայինի հայագիտական բարձրա-
գոյն հիմնարկին մէջ դասաւանդած է հայ գրականութիւն, քերականութիւն
եւ գրականագիտութիւն: Եղած է ՀՅԴ մամլոյ դիւանի անդամ եւ պաշտօնա-
թերթ *Դրօշակի* աշխատակից: 1984ին փոխադրուած է Աթենք:

Առաւելաբար գրականագիտական յօդուածներով աշխատակցած է
Ահեկան, Բագին, Յառաջ, Ազդակ եւ այլ պարբերականներու: Եղած է *Ահե-
կանի* համասեփականատէր: Մասնակցած է բազում խորհրդաժողովներու
եւ համագումարներու՝ առաւելաբար կրթական նիւթով, վերջինը՝ 2024 Յու-
լիսին Լիզպոնի մէջ Գալուստ Կիլպէնկեան հիմնարկութեան կազմակեր-
պած «Հաւասարում նորոգ – Սերունդներու գրոյց մը» հանդիպումը՝ իր մա-
հէն երեք շաբաթ առաջ: Մաս կազմած է «Յուշամատեն» կայքի գիտա-
կան խորհուրդին:

Քիւրքճեանի ուսումնասիրութիւններուն ծիրը կ'ընդգրկէ մանկավարժու-
թիւնը (հայերէնի ուսուցում), գրականագիտութիւնը եւ ՀՅԴ պատմութիւնը:
Աւելի քան յիսուն տարիներու ընթացքին լոյս ընծայուած անոր հատորները
կը վկայեն վերոյիշեալ ասպարէզներուն հանդէպ հեղինակ-խմբագիրին
բժախնդիր եւ հոգածու մօտեցումին մասին, այն աստիճան, որ կարելի չէ
առաջնակարգել մէկ ծիրը միւսէն: Իրաքանչիւրին մէջ կը յայտնուին Քիւրք-
ճեան մտաւորականին լաւագոյն յատկանիշերը:

Անոր պատրաստած եւ հրատարակած դասագիրքերը Սփիւռքի տա-
րածքին լոյս տեսած հայերէնի եւ հայ գրականութեան դասագիրքերու ոչ
հարուստ ցանկին մէջ իւրայատուկ երեւոյթ են. անոնք կը զանազանուին ոչ
միայն արդիական ձեւաւորումով եւ պատկերազարդումով (որոնք կատար-
ուած են նոյնինքն հեղինակին կողմէ), այլեւ՝ բովանդակութեամբ եւ մա-
տուցմամբ: Արդարեւ, Քիւրքճեան ըստ կարելոյն փորձած է ընդգրկել մե-
ծաթիւ գրողներ սկսեալ ԺԹ. դարէն մինչեւ Ի. դարավերջ: Դասագիրքերուն
դասական պարունակէն դուրս գալը օգնած է անոր, որ շատ ծանօթ անուն-
ներու եւ մեծավաստակ գրողներու կողքին տեղ գտնեն նաեւ համեմատա-

բար համեստ վաստակի տէր եւ/կամ նուազ ծանօթ, բայց գրական շնորհքով օժտուած գրողներ, որոնք սփիւռքահայ դասագիրքի մէջ առաջին անգամ ընդգրկուելու պատիւին կ'արժանանան: Սա կը բխի, ոչ միայն գրականութեան հանդէպ արդար ըլլալու հեղինակին ձգտումէն, այլեւ դասագիրքի բովանդակային կառոյցէն, որ կը կեդրոնանայ գրական նիւթին վրայ, աւելի քան հեղինակին: Միաժամանակ կ'օգնէ, որ աշակերտը չունենայ այն տպաւորութիւնը, որ հայ գրականութիւնն այլեւս չի մշակուիր: Իսկ բարձրագոյն կարգերու զոյգ դասագիրքերը նաեւ հարուստ եւ մատչելի հանրագիտարանային աղբիւրներ են հայ մշակոյթի, արուեստի եւ պատմութեան:

Դասագիրքեր (ոմանք կնոջ՝ Մարօ Գալայճեան-Քիւրքճեանի գործակցութեամբ)

Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի (արեւմտահայերէն). Ա., Բ. եւ Գ. գիրքեր (հրտ. «Հայկական հրատարակչական», համապատասխանաբար 96, 152 եւ 152 էջ, Աթենք, 1989):

Հայրենի աղբիւր (Ձեռնարկ լեզուի եւ բացատրեալ ընթերցանութեան) շարքը. հեղինակային հրտ.: *Պատրաստական*, մի քանի տպագրութիւն (նոր ձեւաւորումով՝ 2013, 143 էջ), *Ա. տարի* (1993, 1996, 2000, 2009, նոր ձեւաւորումով՝ 2013), *Բ. տարի* (1993, 1996, 2003, նոր ձեւաւորումով՝ 2014, 160 էջ), *Գ. տարի* (1994, 1999, նոր ձեւաւորումով՝ 2013, 160 էջ): Բոլորին զուգահեռ լոյս տեսած են վարժութիւններու տետրակներ եւ ուսուցչի ուղեցոյցներ:

Մեր լեզուն. հայ լեզու եւ գրականութիւն 6 - 7 - 8 - 9, Հիւս. Ամերիկայի Արեւմտեան թեմի Ազգ. առաջնորդարանի հրտ., համապատասխանաբար 216, 224, 230 եւ 227 էջ, Լոս Անճելըս, 2001-9):

Հայ կենսք եւ գրականութիւն երկրորդական բաժին՝ հեղինակային հրտ.: *Ա. տարի* (2003, 2005, 326 էջ): Նոյնին *Բ. եւ Գ. տարիներ*՝ (2004, 318 էջ): Անջատաբար ունին «Ուսուցիչի ուղեցոյցներ» եւ եռալեզու բառարան (հայերէն, ֆրանսերէն, անգլերէն):

Պատշաճեցումներ

«Հայրենի աղբիւր – գրադարան» շարքով, Քիւրքճեան, գործակցութեամբ իր կնոջ, իր բառով՝ խտացումի, թէեւ աւելի ճիշտ պիտի ըլլար ըսել՝ մանկավարժական պատշաճեցումի, ենթարկած է հայ գրականութենէն ուրոշ գիրքեր, զանոնք սփիւռքահայ պատանիին մատչելի դարձնելու մտահոգութեամբ: Գիրքերը օժտուած են նաեւ մանկավարժական հմտութեամբ պատրաստուած հարցարաններով: Բոլորն ալ լոյս տեսած են Պէյրութ եւ քանիցս վերահրատարակուած: Այս շարքով լոյս տեսած են.-

Վախթանգ Անանեան, *Յովազաճորի գերիները*

Արամ Հայկազ, *Տղու հոգիներ եւ ուրիշ պատմուածքներ*,

Ռաֆֆի, *Կայծեր Ա. եւ Բ.*

Աւետիս Ահարոնեան, *Իմ գիրքը*

Տասը աշխարհ, (10 գրողէ պատմուածքներ)

Երբ պատանի ենք (Ժամանակակից 16 հայ գրողներու պատմուածքներէն խտացուած ու պարզեցուած նմուշներ), ԱՐԱՍ հրտ., Պոլիս, 2018 եւ 2023, 192 էջ:

Ինքնուսույցներ

Manuel pratique de la langue arménienne (occidentale moderne) Ձեռնարկ հայերէն լեզուի. ֆրանսերէն-հայերէն ինքնուսույց դասընթացք հրտ. Եւրոպայի հայ ուսանողներու միութիւն եւ Համազգային, Փարիզ-Պէյրուս, 1970, 1973 եւ 1982, 386 էջ:

Parev Բարեւ: initiation à l'arménien occidental moderne, հրատարակիչ՝ Bibliothèque publique d'information du Centre Pompidou, 1988, 1992, Փարիզ, 332 էջ եւ 10 ձայներիզ:

L'arménien instantané, Méthode d'arménien occidental, լսողական-գործնական մեթոտ հայերէնի, հրտ. Diaspora Arménienne, Nicosie-Paris-Montréal, 1990, Փարիզ, 216 էջ եւ 3 ձայներիզ:

Practical Textbook of Western Armenian Ձեռնարկ հայերէն լեզուի (արեւմտահայերէն), անգլերէն պատշաճեցումը Վիրճինիա Փեթի եւ Ռ. Սէթեան, «Հայ սփիւռք» մատենաշար, թիւ 3, 5 տպագրութիւն՝ Պէյրուս, Լոս Անճելըս 1980, 1998, 2007 եւ 2022, 388 էջ:

L'Armenien global Համադրական (լսողական-գործնական) մեթոտ հայերէն լեզուի (արեւմտահայերէն եւ ներածութիւն արեւելահայերէնի), Փարիզ, 2000, 301 էջ:

Լսողական-գործնական մեթոտ հայերէն լեզուի (արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն, լրիւ ձայնագրուած) 1990:

Բառարաններ

Հայերէն-ֆրանսերէն բառարան, հրտ. տպարան Շիրակ, Պէյրուս, քանիցս վերահրատարակուած՝ 1976-1997:

Dictionnaire pratique français-arménien, Գործնական բառարան ֆրանսերէն-հայերէն, հրտ. տպ. Շիրակ, Պէյրուս, 1976, 472 էջ, Բ. տիպ.՝ 1981, Գ. տիպ. 1994, Դ. տիպ. 1998:

Գործնական բառարան ֆրանսերէն-հայերէն, հայերէն-ֆրանսերէն Dictionnaire pratique français-arménien, arménien-français, հրտ. տպ. Շիրակ, քանիցս վերահրատարակուած՝ մինչեւ 1998, Գրիգոր Շահինեանի համահեղինակութեամբ:

Գրականագիտութիւն

Փորձ տարա-գրութեան մասին – Essai sur l'exil յօդուածներու ժողովածուն, «Հայ սփիւռք» մատենաշար թիւ 1, հրտ. «Յառաջ»ի, Փարիզ, 1978, 287 էջ: Կը պարփակէ հեղինակին գրականագիտական յօդուածներն ու անոնց ֆրանսերէն թարգմանութիւնը:

Սփիւռք եւ ինքնացում, մատենաշար «Բագին»ի, Պէյրուս, 2022, 463 էջ: Կը պարփակէ Քիրքճեանի գրականագիտական եւ ընկերային բնոյթի յօդուածներէն փունջ մը:

Քիրքճեան խորագնին եւ քննական ընթերցումով ու սրբագրութիւններով կազմած է Յակոբ Օշականի վիպական երկերուն եւ մէկ գրականագիտական հատորի վրիպակներու ցանկերը, որոնց կարելի է ծանօթանալ առցանց՝ <https://kurkjian.info/> կայքի համապատասխան էջէն (Քննական ընթերցում Յակոբ Օշականի):

ՀՅԴ պատմութիւն

Քիրքճեան թարգմանած եւ խմբագրած է Հրաչ Տասնապետեանի Պատմութիւն Հայ յեղափոխական դաշնակցութեան 1890–1924 գիրքը, կազմելով նաեւ անոր ժամանակագրական ցանկը: *Histoire de la Fédération Révolutionnaire Arménienne "Dachnaksoutioun, 1890/1924*, OEMME հրտ., Միլան, 1988, 220 էջ):

Անոր հեղինակութեամբ կամ խմբագրութեամբ լոյս տեսած են նաեւ հետեւեալ գիրքերը.-

Ուրուագիծ Հ. Յ. Դ. պատմութեան 1919-1924 հնգամեակի (Աթենք, 1988, 96 էջ):

Գաղափարագրութիւն Հայ յեղափոխական դաշնակցութեան եռահատոր շարքի 2 հատորները. *Ա. հատոր՝ Գաղափարաբանութիւն, Բ. հատոր՝ Կազմակերպութիւն* («Յեղափոխական մատենաշար, թիւ 14 եւ 15, հրտ. ՀՅԴ բիւրոյի, 1997):

Պատմագրութիւն Հայ յեղափոխական դաշնակցութեան. քառահատոր շարք, հրտ. «ՀՅԴ բիւրոյի Յեղափոխական մատենաշար թիւ 8, 9, 10, 11», համապատասխանաբար 1990, 1991, 1992 եւ 1995 ու 460, 485, 447, 524 էջ:

Քրիստափոր Միքայէլեան: Նահապարկութեան 100 ամեակ (1905-2005). Սոֆիա, 2005, 96 էջ:

Խմբագրական այլ գործեր

Յակոբ Օշական, *Շահպազ* (124 էջ), *Հաճի Ապրուլլահ* (253 էջ), *Ծակ պրուկը* (507 էջ), *Մատենաշար Բագինի* – դասական, Պէյրութ, 2024: Քիրքճեան կատարած է նաեւ կարեւոր եւ մանրակրկիտ սրբագրութիւններ այս երեք գործերուն մէջ:

Թեհլիրեան արդարահարոյցը, Համազգային, Պէյրութ, 1981, 422 էջ, նաեւ 2014, 396 էջ

Լեռ Կամսար, Մարդը գործին մէջէն, ԱՐԱՍ հրատարակչատուն, Պոլիս, 2021, 480 էջ:

Ծաղկաքաղ սփիւռքահայ գրականութեան, Պէյրութ, 2009, 396 էջ:

Հայ մամուլը Յունաստանի մէջ, (թարգմ.) հետազօտութիւն «Արմենիքա» Աթենք, 2006, 65 էջ:

Բարեւ, մենք ենք, ծաղկաքաղ:

Քիրքճեանի մահէն ժամանակ մը առաջ եւ մանաւանդ անկէ ետք, անոր «Երկրորդ հաւասարում բազմաթիւ անյայտներով» դարակազմիկ յօդուածը

մոռացութեան փոշիներէն դուրս հանուեցաւ, թէեւ վաթսունականներու
աւարտին այնտեղ արտայայտուած խնդիրները երբեք փոշի չքոնեցին:

Ըլլա՛յ իր հրապարակագրութեան, ըլլա՛յ ուսումնասիրութիւններուն մէջ
Քիւրքճեան բժախնդիր գիտնականին կրցաւ միացնել ազնիւ մտաւորակա-
նը: Գիտութիւնը կրցաւ ընդելուզել առաքինութեան: Շուշանեան անձ-գրողի
հոգեխառնուածքին կամ միջինարեւելեան հայագաղութներու գերակայու-
թեան ինքնադրսետրումներուն մասին ան ունի համարձակ եւ յառաջա-
պահ, ոմանց համար նաեւ վիճելի դատումներ, որոնք այլոց գրիչէն ծնած
ըլլալու պարագային, կրնային մեծ գայթակղութիւն յառաջացնել, բայց
նոյնիսկ Քիւրքճեանը անձամբ չճանչցողները չեն կրնար այդ երբեմն խիստ
եզրայանգումներուն ետին չտեսնել սրտցաւ մտաւորականը եւ մանաւանդ՝
արդար մարդը:

Հայերէնին ու անով ստեղծուած գրականութեան փոխանցումին ամէնէն
նախանձախնդիր անհատներէն մին էր ան, վկայ՝ իր քիչ խօսիլը եւ շատ
գործելը, որով ան կը կանգնի հազուագիտներու կողքին: Կան գրողներ,
արուեստագէտներ, որոնց գործը գնահատելէ ետք, երբ ճանչնաս անձը, կը
զղջաս անհատին ծանօթանալու: Գեղեցիկ պատկեր մը կ'աղարտի, հա-
մակրանք մը կը տժգունի մէջդ: Քիւրքճեանի գործին չափ անձի՛ն ծանօթա-
նալը առանձնայատուկ պատիւ էր. անելին՝ անձը ճանչնալէդ ետք, անելիով
կը հասկնայիր իր գաղափարները, մօտեցումները. կը հասկնայիր ու կը
գնահատէիր: Ու կը սիրէիր մարդն ու մտաւորականը:

Յարութիւն Քիւրքճեան մահացաւ 9 Օգոստոս 2024ին, Պսակաձեւ
Ժաիրի հետեւանքներէն, Աթենք:

ԱՐՄԷՆ ԻԻՐՆԷՇԼԵԱՆ
URNESHIAN@YAHOO.COM

